

JEWISH PORTRAITS IN THE WORKS OF IVO ANDRIĆ

ЈЕВРЕЈСКИ ПОРТРЕТИ У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА

Na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu, 10. oktobra promovisana je knjiga "**Jevrejski portreti u delima Ive Andrića**". Knjiga je dvojezična, na engleskom i srpskom, izdavač je »*Serbian Literary Company, Toronto-Belgrade*«, čiji je osnivač i urednica **Sofija Škorić**, bibliotekarka na Univerzitetu Toronto. Tekst je napisala **Žaneta Đukić-Perišić**, ilustrovala je **Dušica Savić-Benghiat**, a uvod je napisao profesor **Đorđe Vid Tomašević**. Na promociji su govorili savetnik predsednika Srbije Trivo Indić (o istoriji i sudbini Sefarda u Španiji i njihovom dolasku na Balkan), književnik Ivan Ivanji i akademik Predrag Palavestra.

Izdavačka kuća Serbian Literary Company iz Toronta, koju vodi Sofija Skorić, osvedočeni i neumorni pregalac kulture iz srpske dijaspore, objavila je knjigu pod gornjim naslovom, koja je uzbudljiv i dragocen poziv na čitanje Andrićevih literarnih portreta Jevreja. Naime, pred nama je osobena sinteza likovnih ilustracija - slika Dušice Savić Benghiat, inspirisanih ovim Andrićevim likovima, i sažetog, prepričanog Andrićevog teksta iz pera Žanete Đukić Perišić. Ovaj tandem je znalački uronio u jedan izuzetno važan, nemiran i višeslojan rukavac Andrićevog opusa. U tome mu je pomogao pregnantan, znalački predgovor Đorđa Vida Tomaševića, emeritusa Univerziteta Buffalo države Njujork, kao i urednički i prevodilački rad na knjizi same Sofije Škorić. Knjiga je dvojezična, sa tekstovima na engleskom i na srpskom jeziku, koji idu uporedo, a objavljena je 2005. godine u bibliofilskom i u popularnom izdanju.

Ovo je prilika da se podsetimo na trajne poruke koje zrače iz Andrićevog susreta sa Jevrejima i razumevanja njihovog života, istorijskog iskustva i sudbine. Odrastajući u Bosni i pišući o njoj,

Andrić je tu prepoznao u jevrejskom identitetu univerzalne istine o ljudskoj prirodi i osobenom stradanju koje je pratilo narode i pojedince u rasejanju, pritisnute dominantnom kulturom i izložene diskriminaciji i netrpeljivosti svake vrste. Sefardi su onaj ogranak jevrejskog naroda koji je prvi našao pribežište u Bosni i trajno obeležio njenu istoriju i obogatio njenu kulturu, da bi im se naknadno, sa prodorom austrougarske imperije, u drugoj polovini 19. veka, pridružili i saplemenici aškenaske loze. I o jednima i o drugima Andrić je ostavio uzbudljive zapise, izuzetne umetničke vrednosti i ljudske topline, prožete sapatničkim razumevanjem i identifikacijom sa svim trpljenjima i pobunama koje su pratile jevrejsku dijasporu.

Rekao bih, pre svega, koliko je neoprostivo oskudno poznavanje jevrejske istorije i civilizacije u našoj, nejevrejskoj sredini. To neznanje je uvek izdašna podloga za sve vrste nesporazuma i netolerancije, koju svaki etnocentrizam latentno nosi u sebi. Zato ću podsetiti na izvesne činjenice iz istorije Sefarda i njihovog života na Balkanu, naroda koji je i Andriću bio sugrađanin i komšija, posebno u njegovom životu između rodnog Travnika, Višegrada i Sarajeva. Nakon Edikta o izgonu, od 31. marta 1492., koji je potpisao katolički kraljevski par Isabela i Fernando, u julu iste godine, i poslednji Jevrejin je napustio Španiju, biblijsku zemlju poznatu pod imenom Sefard. Ostali su samo oni koji su prihvatili da budu pokršteni, a i većina ovih je tokom naredna dva veka, pod pritiskom Inkvizicije i rasnih zakona o čistoti krvi, morala da se iseli. Preko Francuske i Italije stižu i na Balkan, odnosno u Otomansku imperiju, gde ih je sultan Bajazit svojim dekretom lepo prihvatio.

Istorija španskih Jevreja samo je jedno od poglavlja istorije ovog naroda, obeležene tragedijom rasejanja - dijaspore. Već u prvim vekovima naše ere, bilo je jevrejskih zajednica u Španiji, gde su se razvijale tokom rimskog i vizigotskog razdoblja, i to u kulturno najnaprednijim, urbanim naseobinama južne Mesete, Andaluzije i mediteranske obale. Tih 1500 godina na Iberijskom poluostrvu bile su ispunjene neprekidnom borbom za očuvanje etničkog, verskog i kulturnog identiteta. Prihvatanje hrišćanstva kao zvanične vere Rimske imperije pogoršalo je prilike judaizma, lišavalo Jevreje mnogih ljudskih i građanskih prava. Prvi vizigotski zakonik, *Lex romana visigothorum*, koji je uključivao u sebe i rimske zakone, takođe je ograničavao prava Jevreja, isključivao ih iz javnih poslova, zabranjivao im izgradnju novih sinagoga i mešovite brakove, itd. Ovi progoni se posebno pojačavaju od vremena prelaska kralja Rekareda 589. godine u katoličanstvo, kao i u vreme kralja Sisebuta i od strane četvrtog toledskog koncila iz 633. godine, kada su Jevreji obavezivani da biraju između konverzije i krštenja ili proterivanja van granica carstva. Već tada su Jevreji počeli da beže iz Španije. Dolazak Arapa 711. godine u Španiju doneo je boljitak za Jevreje, veću toleranciju, versku autonomiju, pristup visokim položajima u državnoj upravi i na dvorovima kalifa. Došlo je do značajnog kulturnog rascvata Jevreja (Hasday Ibn Saprut, Moise Maimonides, Juda Halevi, Salomon Ibn Gabriel, Abraham Ibn Ezra, Abraham Zacut, braća Cresques, da navedemo samo neka od čuvenih imena ovoga preporoda). Jevrejski intelektualci, posebno oni iz slavne prevodilačke škole u Toledu, čine most između arapske i klasične tradicije i hrišćanstva i moderne Evrope. Ali retki trenuci sreće i mudrosti, onakvi kakvi se vezuju za Španiju Alfonsa X Mudrog (Alfonso X El Sabio), ne traju u istoriji čovečanstva dugo. Već je

koncil iz 1311. godine, održan u francuskom gradu Vijenu, usvojio oštre mere diskriminacije protiv Jevreja, koje je prihvatio i sinod španskih biskupa u Saragosi 1313., da ne mogu zauzimati javne službe, da nose oznaku na odeći i žive u posebnim četvrtima, da plaćaju desetak hrišćanskoj crkvi i poštuju njene praznike, da ne grade nove sinagoge, da ne mogu davati novac pod kamatu, itd. Ništa tu nije novo, ali je to bilo ozbiljno upozorenje da se te norme nisu poštovale. Ovome slede prve pobune protiv Jevreja i njihovi progoni u XIV veku, podstaknuti militantnim nastupanjem novih reformatorskih, prosjačkih redova u okviru katoličke crkve (franjevci i dominikanci). Tu je onaj poznati dokument *Fortalitium fidei* iz 1460. godine, kraljevog ispovednika i franjevca Alonsa de Espine, kojim se već traži poseban inkvizicioni sud za konvertite i proterivanje Jevreja van zemlje. O Inkviziciji da ne govorimo, jer su 1478. godine katolički kraljevi Fernando i Isabela dobili dozvolu za Inkviziciju u Kastilji, koja će zavisiti od Krune, a ne od Pape. Tako smo došli do konačnog izгона Jevreja iz Španije, kojim je razorena jedna izvanredna kultura, čvrsto ukorenjena na Iberijskom poluostrvu, i krenula nova dijaspora naroda koji je doživeo svoj prvi, biblijski egzodus iz stare Palestine. Ali i ovim novim izgonom Jevreji su zadužili nezahvalnu Španiju, jer su širom sveta proneli i špansku kulturu, a posebno njen srednjovekovni jezik (el castellano medieval), sačuvavši ga sve do naših dana. Računa se da danas u svetu jedva da ima 250 hiljada Sefarda koji govore ili znaju ladino ili judeoespanol. Sefardi su na Balkanu, kao i u Otomanskoj imperiji u celini, bili snažan socijalni i intelektualni supstrat modernizacije, održali su ladino kao *lingua franca* tadašnjeg sveta, pa ga i nametali lokalnom življu (primer Soluna, koji je često i nazivan La republica Judia). Sa dezintegracijom Otomanske imperije i rastom lokalnih

nacionalizama, kao i emigracijom Jevreja u svet, ladino je i u ovim krajevima postao kućni jezik.

U Andrićevom Sarajevu, razvio se osobeni sefardizam (čije duhovne tekovine beleži i Ramon Menendez Pidal, 1906) kao ogranak jevrejske zajednice iz Soluna već od 1541., a 1565. godine tu je osnovana i verska opština. Početkom XVIII veka Sarajevo ima svoju školu za rabine, naziva se i *Jerušalajim ketana* (Mali Jerusalim), sa osam sinagoga (od ukupno 37 u Bosni i Hercegovini), očuvanim jezikom, još čuvenijom Hagadom, i sa Jevrejima koji žive izmešani sa drugim narodima i drugim verama. Sa austrougarskom okupacijom BiH u drugoj polovini XIX veka, u ove krajeve pristižu i Jevreji Aškenazi. Setimo se samo kako ih Andrić nabraja kazujući višegradsku i Lotikinu istoriju u 'Na Drini ćuprija'. Između dva svetska rata, u Sarajevu, koje pamti i opisuje Andrić, živelo je jedva 60 hiljada stanovnika, od čega su 12 hiljada, tj. jedna petina bili Jevreji. Rat 1941-45. je doneo najužasnije stradanje, nacističko istrebljenje ovog naroda. Odlasku poslednjih Jevreja iz Sarajeva doprineo je i najnoviji građanski i verski rat iz 1992-1995.

Vrsni istraživač i znalac bosanske istorije, diplomata koji je proniknuo u složene i kontradiktorne slojeve španske kulture i povesnice, prijatelj Avrama i Kalmija Baruha, još iz višegradskih đačkih dana (sa Kalmijem, vodećom ličnošću naših sefardističkih studija, koji će skončati 1945. u konclageru Bergen-Belzen, sretaće se i u Madridu, u vreme kada je Kalmi bio stipendista španske vlade, a Andrić službovao u poslanstvu Kraljevine SHS), Andrić je iskazao izuzetan senzibilitet za sudbinu i stradalaštvo Jevreja. Knjiga koja je povod ovom tekstu, samo je poziv, uvod

za pravo, produbljeno i proživljeno čitanje Andrićevih integralnih portreta Jevreja, njegovih književnih radova sa jevrejskom tematikom.

U ovoj knjizi je i sažetak Andrićevog zapisa o jevrejskom groblju u Sarajevu ('Na jevrejskom groblju u Sarajevu'), sačinjenog 1965. godine. Taj spis govori o stradanju i istoriji Sefarda u Bosni i Hercegovini. I tu Andrić beleži i sledeću rečenicu: »Po mnogo čemu ti kamenovi su osobeni i kazuju ponešto ne samo o mrtvima nego i živima.« Da je tako potvrđuju i zbivanja oko samog ovog groblja. Na njemu najstariji sačuvani nadgrobni spomenik pripada prvom sarajevskom rabinu i on nosi uklesan tekst: Samuel Baruh, 1630-1650. Nadgrobni kamen pravednika. Do 1953. bilo je to isključivo sefardsko groblje, a onda su tu preneti i posmrtni ostaci Jevreja Aškenaza sa groblja na Koševu. Čudno je, ali ga za vreme Drugog svetskog rata nacisti nisu dirali. U ovim našim poslednjim nesrećama, u ratu 1992-1995, ovo groblje je bilo prekriveno minama, koje su uklonjene 1998. uz tzv. Narodnu pomoć Norveške. Ono što rečito govori o živima je podatak da je na šabat, između 11. i 12. novembra 2000., polomljeno 28 nadgrobnih spomenika, od kojih su neki težili i dve tone. To su, navodno, polomila deca!

Možda je i to dokaz u prilog tvrdnje Andrićevog junaka Maksa Levenfelda ('Pismo iz 1920') kako je Bosna zemlja mržnje i straha, iz koje on beži od ljudi kivnih, nasmirenih i neprilagođenih posle još jednog od ratova koji su se zbili na tom prostoru (da bi kasnije i sam skončao u novom vrtlogu omraza, u španskom građanskom ratu 1938. Ovde bih dodao kako je u tom ratu bio veliki procenat Jevreja, na strani Republike, pa i iz jugoslovenskih

krajeva). To je mržnja, piše Levenfeld, koja sama u sebi nalazi svoju svrhu: mržnja koja diže čoveka protiv čoveka i zatim podjednako baca u bedu i nesreću ili goni pod zemlju oba protivnika; mržnja koja kao rak u organizmu troši i izjeda sve oko sebe, da na kraju i sama ugine. Da bi se iskorenila ova nesvesna, urođena, endemična mržnja, kaže Andrićev junak, zaostaloj i ubogoj zemlji bosanskoj, u kojoj žive zbijeno četiri razne vere, trebalo bi četiri puta više ljubavi, međusobnog razumevanja i snošljivosti nego drugim zemljama. »A u zemlji kao što je sadašnja Bosna, onaj ko ne ume ili, što je još više i teže, onaj koji svesno neće da mrzi, uvek je pomalo tuđin i izrod, a često mučenik.« Tu specifičnu bosansku mržnju trebalo bi proučavati i pobijati kao opak i duboko ukorenjenu bolest, piše dalje Levenfeld, pozivajući da budemo svesni nje, da ne zaziremo od njenog analiziranja i da ne mrzimo svakog ko pokuša da to učini. Mi smo svedoci zatiranja mnogih grobalja, pa i ovog jevrejskog u današnjoj Bosni, ali isto tako rušenja i bacanja Andrićeve spomen-biste u Drinu. Ovo bezumno razaranje raskriva nimalo slučajnu, snažnu i trajnu simboliku spona Andrića i jevrejskog sveta, a njegovi književni portreti Jevreja nisu samo literarna spoznaja, već gorki plod ličnog i kolektivnog, istorijskog iskustva, uzbudljiva poruka o suživotu i (ne)trpeljivosti.

Trivo Indić

Ovaj tekst autora dr Trive Indića (bivšeg ambasadora Srbije i Crne Gore u Španiji) objavljen je u časopisu "BILTEN – Jevrejski pregled", broj 11, iz novembra 2005. godine, strane 15-16.